

A salgótarjáni üzemi munkások műveltségének szociológiai vizsgálata*

Általában háromféle szociológiai vizsgálatot szoktak megkülönböztetni.

A szociológiai vizsgálatok első fajtája a felderítő vizsgálat. Felderítő vizsgálatra úttörő kutatás esetében van szükség; olyan terepen, amelyen még nem folytattak elég kutatást ahhoz, hogy megfelelő hipotéziseket lehessen kialakítani. A felderítő kutatásnak éppen az a célja, hogy tisztázza a fogalmakat és a problémákat, és ezáltal lehetővé tegye a hipotézisek kialakítását.

A leíró vizsgálatnak az a célja, hogy egy vagy több függő változó eloszlását mérjék meg egy adott népességben.

Végül a magyarázó vizsgálatok bizonyos jelenségek előfordulását és eloszlását meghatározott tényezők, úgynevezett független változók hatására vezetik vissza.

Vizsgálatunk szabálytalan, vegyes műfajú vizsgálat. A salgótarjáni munkásság kulturális helyzetét akarjuk feltárni, megismerni, magyarázni, sőt a magyarázatokból olyan következtetéseket levonni, amelyek elősegíthetik a művelődéspolitikai tervezést városi viszonylatban.

Már ebből a megfogalmazásból kitűnik, hogy vizsgálatunk egyszerre két követelménynek akar eleget tenni; a leírás és a magyarázás követelményének. A leírás feladatát akarjuk teljesíteni akkor, amikor olyan függő változók eloszlását keressük a salgótarjáni munkásság körében, mint az iskolázottság, a szakképzettség, a technikai műveltség, a zenei műveltség, az olvasáshoz, általában a könyvekhez való viszony, s megannyi más kulturális jelenség. A magyarázat feladatát kívánjuk teljesíteni azzal, hogy a függő változók eloszlását más tényezőkre akarjuk visszavezetni. Sőt, következtetéseinkben a függő változók befolyásolásának lehetséges útjait kívánjuk kitalapgatni.

Módszertani szempontból általában nem tekintik megengedhetőnek a leíró és a magyarázó vizsgálat egyesítését. Minél szélesebb körben vizsgálódunk, leírásunk annál teljesebb lesz. De minél szélesebb körben vizsgálódunk, annál kevésbé bizonyíthatóak eredményeink.

A széles körben való vizsgálódás kettős értelmű. Egyrészt egyidejűleg nagyon sok függő változóval foglalkozunk, tehát nem elégszünk meg a munkások könyvkultúrájának vagy politikai kultúrájának mérésével, hanem minden lehető működési tevékenységgel foglalkozunk. Másrészt, érthetően arra törekszünk, hogy mintánk az egész salgótarjáni munkásságot jellemezze, az öregeket és a fiatalokat, a férfiakat és a nőket, a szakmunkásokat és a segédmunkásokat, a bejárókat és a bentlakókat, a vasasokat és a textileseket, a nagyüzemi és a kisüzemi dolgozókat egyaránt.

Magyarázataink megbízhatóbbak lennének, ha mindig, minden tényező hatásának vizsgálatánál aránylag egynemű embercsoportot szemelnénk ki, vagyis külön választanánk a különböző tényezők hatásának vizsgálatát.

Ugyanakkor vizsgálatunk nemcsak leíró és magyarázó, hanem felderítő vizsgálat is. A magyar munkásosztály kutatásában ugyanis kevés olyan vizsgálatra támaszkodhatunk, amely megkönnyítené munkánkat.

Statisztikai módszerekkel közeledett a magyar munkásosztályhoz a két világháború között Rézler Gyula, aki **Magyar gyári munkásság** c. munkájában összefoglaló helyzetképet igyekezett festeni az akkori idők fizikai munkásairól. Műve alapos és becsületos munka, az olvasó azonban azzal az érzéssel teszi le a könyvet, hogy keveset tudott meg a munkásokról.

* A Palócföld 1971. 2. számában Bencze László tanulmányával kezdtük meg a magyar munkásosztály művelődési helyzetéről szóló cikksorozatunk közzétételét. Kemény István írása e sorozatba tartozik.

Számunkra, jelen vizsgálatunkban, összesen két használható magyar munka van: sajnálatos módon mindkettő régi keletű. Az egyik Nagy István: **Bérmunkások** c. munkája (megjelenésének éve 1945.) Ez a könyv tényleg képes szuggesztív képet adni a munkások körében előforduló tipikus magatartásokról. A másik könyv, Szabo Zoltán: **Cifra nyomorúság** c. munkája, még régebbi, viszont az az előnye, hogy közvetlenül a bennünket érdeklő vidékkel, s ezen belül Salgótarjannal is foglalkozik.

Ez a két könyv is csak gondolatébresztő kiindulópont lehet. Egyrészt azért, mert a magyar munkások társadalmi viszonyai azóta strukturálisan átalakultak. Másrészt azért, mert ennek a két szép könyvnek módszere a szubjektív élmények megfogalmazása, mi pedig objektív, verifikálható eredmények rögzítésére törekszünk.

Visszatérve a leíró és a magyarázó vizsgálat vegyítésére vizsgálatunkban, nézhetjük a dolgot előnyös oldaláról is. Igaz, hogy egy heterogen sokaságban igen sok független és igen sok függő változóval dolgozunk. Heterogén sokaságunk sok kis csoportra oszlik, de van egy egyesítő vonása; mindnyájan a munkásosztályhoz tartoznak. Független változó nagyon sok van; éppen ezért egyiket sem tudjuk elég részletezően leírni, de valamennyi függő változónk a kultúra részletjelensége. Módunk van tehát arra, hogy a rétegekre és a rétegeken belül alrétegekre tagolódó munkásosztály belső szerkezetét a kultúrában való viszonylatában tanulmányozzuk; módunk van arra, hogy a munkásosztály kultúrájának szerkezetét felvázoljuk és ennek a két szerkezetnek, tehát egy társadalmi réteg és egy társadalmi tárgy — eljárás — és tevékenységcsoport szerkezetének összefüggését és kölcsönhatását tanulmányozzuk.

Hipotézisünk, hogy a különböző kulturális jelenségek strukturálisan összefüggnek. Ez annyit jelent, hogy a kultúra egyik területével szemben tanúsított magatartás valamilyen módon összefügg a kultúra összes többi területén tanúsított magatartással, olyannyira, hogy a kultúra egyik területével szemben tanúsított magatartásból következtetni lehet a más területekkel kapcsolatos magatartásokra. Ez nem annyit jelent, hogy ez az összefüggés monoton és uniform, tehát, aki á-t mond, annak b-t is kell mondania. Csupán annyit jelent, hogy a kultúrával szemben tanúsított magatartásoknak mindig van valamilyen rendszere.

Hipotézisünk, hogy a kultúrával szemben tanúsított magatartásoknak ez az egységesen összefüggő rendszere a személyiségben gyökerezik. A kultúra egyik területére vonatkozó magatartásból tehát nemcsak a kultúra többi területeivel szemben tanúsított magatartásra lehet következtetni, hanem más, nem kulturális területekkel kapcsolatos magatartásokra is.

Hipotézisünk, hogy a személyiség kultúrája része a személyiség egész életformájának. Ez az életforma pedig mindig valamilyen társadalmi réteg életformájának valamilyen egyedi változata.

A társadalmi réteg életformájának jellemző jegyei a lakóhely, a lakás, a tárgyi kultúra, amellyel az adott társadalmi réteg tagjai élnek, a társadalmi szerepek, amelyeket a réteg tagjai életük során betölthetnek, amelyek az adott életformába beilleszthetők, és egymással összeférnek, más szerepeket viszont kizárnak, a társadalmi kontroll, amely a réteg tagjainak magatartását szabályozza, a nevelés, amely az életformát továbbörökíti, a szertartások amelyekkel életünk rendjét szentesítik, az ideológiai magyarázatok, amelyeket a szertartásokhoz fűznek.

Hipotéziseink értelmében a művelődési jelenségekkel szembeni magatartás annyira része az életformának, hogy a függő és független változók megkülönböztetése mindig csak az adott kutatás szempontjából jogosult és értelmezhető.

Az alábbiakban röviden és vázlatosan ismertetjük a független és függő változók rendszerét. A részletes ismertetésre e helyen nincs mód.

Független változóknak nevezzük azokat a társadalmi tényezőket, amelyeknek a hatásával az egyes kulturális jelenségekhez való viszonyt magyarázzuk. Az eddigiekből nyilvánvaló, hogy ez a magyarázat sohasem lehet egyoldalú. Ritkán keressük valamilyen oknak valamilyen okozatra gyakorolt egyirányú hatását; többnyire valamilyen tényezőknél az adott strukturális egészben való helyét keressük.

A független változók rendszerét 16 fejezetre oszthatjuk. Ez nem azonos az információelemek számával: minden fejezet több információelemet tartalmaz. Az első fejezet a családi körülmények, ezen belül megkülönböztethetjük a családtagok számát, nemét, korát és családi állását. A második fejezet a születési hely, ezen belül

megkülönböztethetjük a település jellegét és földrajzi elhelyezkedését. A harmadik fejezet a lakóhelyi mobilitás, ezen belül megkülönböztethetjük a lakóhelyek számát, az egyes lakóhelyek jellegét, földrajzi elhelyezkedését. A negyedik fejezet az egyén életpályája. Ezen belül megkülönböztethetjük azokat a társadalmi rétegeket, amelyekhez az egyén élete során tartozott, a népgazdasági ágat, amelyben tevékenykedett, munkahelyeinek számát, s azt az időtartamot, amelyet jelenlegi munkahelyén eltöltött. Az ötödik fejezet az egyén jelenleg végzett munkája, ezen belül megkülönböztethetjük munkakörét, beosztását, a munkafolyamatokat, amelyeket végez. A hatodik fejezet az egyén szerepe abban a munkaszervezetben, amelyben él, valamint munkakörülményei, ezen belül megkülönböztethetjük a munkahelyi pályafutást, a jelenlegi munkakörbe való kerülés mikéntjét, a munkája elvégzéséhez szükséges beutazási időt, a munkahelyi ártalmakat, az előmeneteli lehetőségeket, a műszakbeosztást és a munkaidőt. A hetedik fejezet a lakás, ezen belül megkülönböztethetjük az esetleges bejárás jellegét és időtartamát, a lakáshasználat jogcímét, a lakószobák számát, a laksűrűséget, a komfortot, a közművesítést. A nyolcadik fejezet a jövedelmi viszonyok. Ezen belül részletesen keressük a családon belül az egy főre eső és az egy fogyasztási egységre jutó jövedelmet. A kilencedik fejezet az esetleges mezőgazdasági munka mértékét és a személyiségre illetve az életformára gyakorolt hatását kérdezi. A tizedik fejezet a nemzedékek közötti mobilitással foglalkozik, ezen belül a nagypapa, az apa és az anyja foglalkozásával, az apa és az anyja iskolai végzettségével, foglalkozásával és szakképzettségével, a tizenegyedik fejezet a házastárs iskolai végzettségével, foglalkozásával és szakképzettségével. A tizenkettedik fejezet a gyerekekkel foglalkozik, ezen belül a gyerekek számával, nemével, életkorával, iskolai végzettségével, szakképzettségével és tanulmányi eredményével. A tizenharmadik fejezet a szocialista brigádhoz való tartozás hatását kutatja. Végül a tizennegyedik a tizenötödik és a tizenhatodik fejezet három olyan tényezőt vizsgál, amely felmérésünk szempontjából egyidejűleg független és függő változó. Ez a három fejezet a megkérdezett egyén politikai tevékenysége, iskolai végzettsége és szakképzettsége.

A függő változók rendszere húsz fejezetre osztható. Az információelemek száma természetesen többszöröse a fejezetek számának. A már említett három változón kívül sorjában az alábbi függő változókat vizsgáljuk; a munka kultúrája, ezen belül a munkás által végzett munkafolyamatok ilyen szempontból történő elemzése; a műszaki tudás, ezen belül kérdezzük a munkásokat arról, hogy hogyan hatott munkájukra a technika fejlődés, milyen technikai változtatásokat kellene bevezetni munkahelyükön, hol gyártanak hasonló terméket Magyarországon és külföldön, mely gyáraknak a legfejlettebbek a technikai berendezései, és miben látja ezek technikai fejlettségét; időmérleg egy hétköznapra, egy szabad szombatra és egy vasárnapra vonatkozólag; tartós fogyasztási cikkekkel való felszereltség; zenei kultúra, ezen belül lemezek, magnetofonszalagok, zenei műfajok, beat, népi, tánczenekarok kedveltsége, kottaolvasás; kultúrcsoportokban való részvétel és az ehhez fűződő szubjektív viszony; tájékozottság a film világában és a film szubjektív élménye; olvasottság és az olvasott könyvek hatása a befogadó tudatára; aktív és passzív politikai informáltság; a sajtó hatása; sport iránti érdeklődés, sportesemények látogatása, aktív sportolás; a színház szerepe az emberek életében; a művelődési ház szerepe; a televízió műsorainak népszerűsége és ennek motívumai; lakáskultúra; a gyerekek tanulásához való viszony; tevékenység az otthoni műhelyben és ezzel kapcsolatban a munka otthoni kultúrája; a szakszervezet megítélése; igények és igények teljesülése az üzemi demokráciával kapcsolatban.

A fent körvonalazott problémák megközelítéséhez háromféle módszert használunk fel. Az első ezek közül a kérdőíves módszer.

Salgótarján 22 vállalatának csaknem 17 000 dolgozója közül minden tizediknek ugyanazokat a standardizált kérdéseket tesszük fel. A kérdőív a fenti problémákra irányuló ténykedéseket, tájékozottságot jelző kérdéseket, véleménykérdéseket, és ún. nyílt kérdéseket tartalmaz. Ez utóbbiakat igyekeztünk úgy megfogalmazni, hogy a válaszok a lehető legkülönbözőbb magatartásfajtákat képviseljenek, és a megkérdezettek érzelmeinek, légvánásainak és konfliktusainak adjanak kifejezést.

A standardizált kérdőíves felméréshez csatlakoznak a szociológiai mélyinterjúk. A kérdőív alkalmas arra, hogy olyan hatásokat regisztráljon, mint pl. az intergenerációs és az intragenerációs mobilitás, a vándorlás vagy a jövedelem. A vizsgált sze-

mélyek életének belső megértését csak a szociológiai mélyinterjúk teszik lehetővé. Ezek látszólag laza és kötetlen, valójában igen szigorú terv alapján folyó beszélgetések. E beszélgetések során a megkérdezettek a lehető leghababban beszélnek különböző kulturális kérdésekről; és egyik feladatuk, hogy arról szóljanak, amire az emberek szinte befolyásmentesen gondolnak. További feladatuk ezeknek a mélyinterjúknak, hogy bennük a lehető legspontánabb módon fejeződjenek ki a megkérdezettek érzelmi és igényei. Végül az is feladatuk a mélyinterjúknak, hogy az egyén jelenlegi helyzetéről és múltjáról többet, részletesebbet, árnyaltabbat tárjanak fel, mint amire a kérdőívek képesek. Egy-egy ilyen mélyinterjú 2—3 órát vesz igénybe és a magnetofonról lejegyzett szöveg 15—25 oldalra tehető.

Bármilyen mélyre hatoljon is a mélyinterjú során a kérdező, igazi belső megértésre csak akkor lehet képes, ha el tudja helyezni a megkérdezett személyt munkahelyének teljes társadalmi struktúrájában. Ezért a vizsgálatnak nélkülözhetetlen része egy-egy üzem vagy üzemszámvetés életéről esettanulmány készítése.

Akármilyen módszerről, technikáról, eljárásról legyen szó, vizsgálatunk sikere Salgótarján és Nógrád megye értelmiségének aktív közreműködésétől függ. Ez az értelmiség régtől fogva keresi a módszereket ahhoz, hogy a megye és a város kulturális színvonalát emelje. Reméljük, hogy a salgótarjáni üzemekben dolgozók kulturális helyzetének megismerése elősegíti e módszerek megtalálását.

Kiss Aurél

Ifjúság és szabad idő

Egy felmérés mozaikkockái

Az ifjúság életformája — igényei, szokásai, cselekvési lehetőségei, izlése, emberi kapcsolatai, munkája — mindenkor hálás téma társaságban, értekezleten, sajtóban. A különféle mércék és igények szerint elmarasztalt vagy megbecsült ifjúságot azonban mindenképpen élénk társadalmi érdeklődés, néha az aggó figyelem kíséri. Ismét fontos közügy, a fiatalok sorsának, perspektíváinak, életformáinak alakulása, ha nem is egészen úgy, mint a negyvenes évek elején volt.

Másféle társadalmi, politikai közegben, másfajta reakciók jellemzik a most felnövekvő nemzedéket, s ezeket az új magatartásformákat, szokásokat a más emlékekből, élményekből kiinduló felnőtt nemzedékek jobbra idegenkedve, értetlenül figyelik s keresik a miértekre a választ. A legsajátosabb módon a diákifjúság életformája, magatartása változott meg, azé a rétegé, amely ma már nemcsak az értelmiségnek, hanem a munkásságnak is jelentős utánpótlásaként tekinthető.

Más életforma — új magatartásmodell született jó néhány éve, s ma már a tizenévesek világát nemcsak pedagógusok kutatják (és formálják), hanem szociológusok, pszichológusok, néha kriminalisztikai szakemberek, pszichológusok keresnek választ a társadalmi közvéleményben megfogalmazódott, a középiskolásokkal kapcsolatos kérdésekre.